

РЕЦЕНЗІЇ

ІРИНА ПРИЛІПКО

м. Київ

iprylipko@ukr.net

НА ПЕРЕХРЕСТІ ЛІТЕРАТУРИ Й ФІЛОСОФІЇ: ОНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ

Рец.: Ткаченко Т. І. Онтологічний вимір української малої прози кінця XIX–XX століть : монографія / Т. І. Ткаченко ; наук. ред. Ю. І. Ковалів. – К. : Освіта України, 2017. – 470 с.

Література є не лише мистецтвом слова, а й філософською системою, особливість якої полягає в репрезентації понять, концептів та ідей у формі художніх образів і символів, на рівні підтексту та концепції героя. З огляду на поліфонічний вимір та синкретичний характер, художній твір потребує міждисциплінарних підходів до осягнення його іманентної суті, залучення інструментарію з суміжних галузей гуманітаристики для адекватної інтерпретації. Однією з таких галузей є філософія, звернення до категорій якої дозволяє виявити й осмислити онтологічні, аксіологічні, гносеологічні параметри художнього тексту, здійснити інтерпретацію, що уможливорює розуміння «голосу тексту» (У. Еко). В цьому сенсі монографія Тетяни Ткаченко «Онтологічний вимір української малої прози кінця XIX–XX століть» видається своєчасною і вдалою спробою дослідження творів, що належать до малих епічних форм, саме крізь призму філософських, зокрема онтологічних категорій. Настанова на осмислення складників і чинників змісту та форми художнього тексту в онтологічному вимірі дозволило акцентувати увагу на мистецькій та національній ідентифікації тексту, автора й читача, поглибити розуміння іманентних основ художніх творів, простежити їх буття в соціокуль-

турному контексті значного часового проміжку. Цілком вмотивованим видається залучення таких категорій, як «граничне буття», «межова ситуація», «буття-у-світі», «самобуття», адже вони дозволили з'ясувати онтологічну парадигму малої прози, виявити варіативність проявів суцього у досліджуваних текстах. Варто підкреслити, що хронологічний період – кінець XIX–XX ст. – обраний дуже вдало, оскільки саме в цей час у сфері української малої прози відбувалася «своєрідна реінкарнація розмаїття» (с. 4), зумовлена буремними суспільно-політичними подіями, мистецькими та філософськими відкриттями й репрезентована жанрово-стильовою, тематичною поліфонією, художнім синкретизмом, трансформацією жанрової матриці, переосмисленням сюжетно-композиційного й часопросторового канону, антропоцентричними домінантами в моделюванні образів героїв (представників різних психологічних типів та суспільних прошарків). Показово, що об'єктом дослідження стали твори як вітчизняних письменників, так і авторів діаспори, зпоміж яких значна частина маловідомих та невідомих. Методологічний інструментарій, що охоплює філологічні (порівняльно-історичний, біографічний, інтертекстуальний) та міждисциплінарні (філософський,

психологічний, соціокультурний) підходи, а також поважна джерельна база (праці вітчизняних та зарубіжних теоретиків й істориків літератури, філософів, культурологів) сприяли здійсненню системного та всебічного аналізу текстового матеріалу, досягненню поставлених завдань і репрезентації власного бачення діалектики буття художнього тексту.

Рецепція літературного твору як онтологічного феномену, ключовими концептами якого є мова, мислення, мовлення та часопростір, обґрунтована в першому розділі «Онтологія літературного твору». Сприйняття жанру як культурного коду (вслід за Ю. Лотманом) та визначення його як явища, що поєднує концепти суцього (незмінні жанрові константи) й екзистенційні аспекти (свобода у зміні, рецепції та інтерпретації, детермінована «буттям-тут» (с. 25)), свідчить про розширення розуміння авторкою монографії цієї літературознавчої категорії, надання їй значення буттєвого виміру, що, в свою чергу, визначило формат аналізу малої прози: зосередження уваги на виявленні видів буття у творах, позиціонування новели, оповідання та інших малих епічних форм як онтологічних репрезентантів індивіда в особистісно-суспільній проекції.

Другий розділ монографічного дослідження «Діалектика граничного буття і межової ситуації в національному письменстві» присвячений з'ясуванню особливостей художнього втілення в українській малій прозі ХХ ст. таких онтологічних вимірів, як граничне буття й межева ситуація, що яскраво репрезентовано мілітарним та сміховим дискурсами. На основі системного аналізу вдало підбраного текстового матеріалу (твори П. Крата, Г. Хоткевича, М. Коцюбинського, С. Васильченка, М. Яцківа, Наталії Кобринської, В. Стефаніка, С. Пилипенка, К. Поліщука, Олеся Досвітнього, О. Слісаренка, В. Підмогильного, Г. Косинки, М. Хвильового) Тетяна Ткаченко розкрила революційно-воєнну дію драму перших десятиліть ХХ ст. У центрі дослідницької уваги – особливості репрезентації в контексті жанрового моделювання сприйняття подій революції, Першої світової війни та визвольних змагань окремою людиною та спільнотою. Такий підхід сприяв виявленню

суб'єктивного, об'єктивного, синкретичного вимірів зображення людини в рамках буремних і кривавих подій, виявленню її позицій у межовій ситуації (обсерватор, учасник, жертва), з'ясуванню нарративних стратегій (відтворення кризь призму свідка, учасника, спостерігача-аналітика тощо).

Варто підкреслити, що рецензована монографія вирізняється новаторським підходом до осмислення специфіки художнього втілення в малих епічних формах подій Другої світової війни. Йдеться насамперед про перегляд усталених уявлень про хронологію Другої світової війни та визнання неперервності воєнних подій. Слушними в цьому сенсі є такі міркування дослідниці: «... вороги українців лишилися незмінними – окупанти, які протягом століть міняли назви. Для Батьківщини відлік варто починати із формування українського війська, що мало чітку ієрархію, мережу, статутні документи, геральдичні атрибути, стратегію боротьби, ґрунтовану на єдиній національній ідеї – незалежність соборної Вітчизни за свободи народу і людини. Тому наша війна була неперервною: від перших “січовиків” та “січовичок”, формування Січових Стрільців, зосереджених на боях проти польських загарбників, утворення регулярної армії “уенерівців”, які виступали проти більшовиків, спадкоємцями котрих стали ідеологічно-політична ОУН і воєнна організація УПА, що мали кілька фронтів – сталий (комуністична тоталітарна Росія) та змінний (нацистська Німеччина), захищали Батьківщину протягом 1930–1960-тих рр. Слід констатувати продовження національної визвольної війни українства у ХХІ ст.» (с. 87). Аналіз творів як відомих (Ю. Липа, Л. Мосендз, О. Довженко, І. Сенченко), так і малознаних (О. Крамар, Марта Гай, Ольга Ілінська, Марко Перелесник, І. Левич, Ю. Мовчан, Марко Боєслав) авторів дозволив простежити тенденції зображення людини в контексті воєнних подій та злочинів тоталітаризму, акцентувати на спадкоємності визвольної боротьби, трагедії й героїзмі цілої нації та її окремого представника. Прикметно, що розкриття подій кризь призму конкретної людини, її життєвої долі своїм наслідком мало те, що навіть у творах соцреалістичного спрямування (Н. Рибак)

з'являлися такі риси, як психологізм та життєва правда. Важливо, що авторка монографії повсякчас підкреслює жанрову природу аналізованих текстів (образки, новели, оповідання та ін.), тлумачить її у взаємообумовленому зв'язку зі специфікою репрезентації персонажа. Це дозволило зробити вмотивований висновок про те, що «психологічний стан детермінує жанровий вибір» (с. 122).

Антропологічні домінанти малої прози досліджуваного періоду актуалізовані й під час аналізу сміхового дискурсу. Різні способи репрезентації дійсності крізь призму сміхової домінанти з'ясовані на основі дослідження значної кількості творів материкових та еміграційних авторів, з-поміж яких переважно маловідомі або ж взагалі невідомі постаті (А. Демусь, М. Понеділок, І. Сочивець, І. Антипенко, Б. Грибінський, Опанас Бритва, М. Білкун, В. Чепіга, М. Точило-Колянківський, І. Немирович, М. Синезупанець, Грицько Волокита, Г. Мельник, Н. Дубицький, Д. Вишневський та ін.). У фокусі дослідницької уваги – особливості втілення «перевернутого образу» (Ю. Лотман), способи розгортання автобіографічної нарації, принципи репрезентації соціально-психологічних й аксіологічних домінант. Дослідниці вдалося з'ясувати особливості реалізації засобів комічного (гумор, іронія, сатира, сарказм, гротеск), структурувати розмаїття жанрів, представлених у вимірах сміхового дискурсу: гумореска-бувальщина, гумореска-інтермедія, гумореска з натури, напівфантастична гумореска, історична, сатирична оповідка, репортаж, фентезі, відгук, нефантастичне, фантастичне, дуже серйозне оповідання, сенсація, новела, усмішка, сценка, лист, мініатюра, монолог, увертюра, роздум, жарт, напівжарт, пародія, фантазія-жарт, фотографія-шарж, подорож, фейлетон, мемуареска, реп'яшки та ін. На основі текстового аналізу розкриті відмінності розгортання сміхового дискурсу в малій прозі материкових та еміграційних авторів: зосередження на родинно-побутовій проблематиці, висміюванні чиновників – у творах материкових письменників й, натомість, висвітлення причин невдач народу, зображення ментальної деформації внаслідок столітньої окупації, застереження від повторення помилок історії – в текстах еміграційних авторів.

У третьому розділі монографії «Самопізнання крізь призму “буття-у-світі”» здійснено системне студіювання принципів репрезентації дитячого та дорослого мікрокосмів у малій прозі досліджуваного періоду. Тетяні Ткаченко вдалося проаналізувати досить об'ємний масив творів материкових (М. Старицький, Олена Пчілка, Леся Українка, В. Леонтович, Надія Кибальчич, Наталія Забіла, Оксана Іваненко, М. Трублаїні, В. Сухомлинський, Л. Шиян, В. Близнець, Б. Харчук, Гр. Тютюнник, Вс. Нестайко, М. Слабошпицький, Вал. Шевчук, О. Зима, І. Калинець, Валентина Мастерова) та еміграційних (Оксана Лятуринська, О. Ольжич, Леся Храплива-Щур, Д. Чуб, Ірина Дибко-Филипчак та ін.) авторів, які писали для дітей і про дітей. Новаторський аспект монографії виявляється і в розкритті раніше недосліджених проблем та явищ, а саме: процеси жанрової дифузії, художній вияв антиномії «соціум – природа», репрезентація ідеологічних особливостей літературного виховання, вираження кордоцентризму як поєднання антеїзму і конкордизму. Ґрунтовний текстовий аналіз дозволив виявити спільні та відмінні риси у творах материкових й еміграційних письменників, виокремити їхні визначальні аспекти, зокрема християнські та націоналістичні домінанти, відсутність вікового трактування «дитини» (перевага не фізіологічних показників, а специфіки пізнання, сприйняття й осягнення дитиною себе та довкілля).

У руслі міждисциплінарного підходу, реалізуючи ключову стратегію наукової роботи, Тетяна Ткаченко акцентувала увагу на специфіці розкриття проблем, що перебувають на перехресті красного письменства й філософії: самообсервація, рефлексія, життя і смерть у часопросторовій проекції, метаморфози людини в онтологічному вимірі. Варто відкрити, що акцентовані проблеми є особливо важливими у контексті сучасного постколоніального й постіндустріального простору. В цьому сенсі слушним є висновок про те, що прозаїки, зокрема останніх десятиліть ХХ ст., «прагнуть окреслити чинники, які зумовлюють деформацію чи сприяють захисту ества, що набуває актуальності за стрімкою глобалізацією світу» (с. 424). Дослідниця репрезенту-

вала аналізованих письменників як аналітиків доби, які відтворювали антропологічні, онтологічні, соціокультурні аспекти: дегуманізація соціуму та нівеляція особи (П. Грабовський, В. Перепелюк), протистояння особи й оточення, «зайвість» людського існування (О. Турянський, О. Плющ, Євгенія Бохенська), етноідентифікація індивіда (Людмила Старицька-Черняхівська, І. Костецький), антиномія «свій-чужий» (Уляна Любкович), метафоризація буття у самопізнанні (М. Вінграновський), цінність самобуття (Р. Бабовал), еволюція / деградація людини (В. Тарнавський). Текстовий аналіз дозволив виявити домінантні риси малих прозових форм, зокрема автобіографізм нарації (Уляна Кравченко), інтертекстуальність (Катря Гриневичева, М. Соневицький, В. Колодій), з'ясувати жанрову палітру, репрезентовану не лише новелами й оповіданнями, а й фантазмагоріями (М. Андрієнко-Нечитайло), параболічними мініатюрами (Олександра Копач), психологічними «міні-діаріушами» (Марта Тарнавська) та ні.

Отже, рецензована монографія є системною та новаторською науковою працею, в якій розкрита панорама багаторівневого бут-

тя (особистого, громадянського, національного, загальнолюдського), репрезентованого у творах малих епічних жанрів кінця XIX–XX ст. Наукове значення монографії полягає насамперед у підході до осмислення літератури як системи національного буття. Сучасність й актуальність дослідження в контексті новітнього наукового дискурсу увиразнюється у синкретизмі літературознавчих та філософських принципів інтерпретації жанрових проявів онтологічних концепцій. Монографія уводить у науковий обіг велику кількість імен маловідомих і невідомих авторів, значна частина яких представляє еміграційно-діаспорне письменство, таким чином єднаючи роз'єднаний (але не знищений) перипетіями XX ст. культурний простір, що уможливорює збереження духовної основи нації, а, відтак, і її буття та розвиток. Монографія Тетяни Ткаченко «Онтологічний вимір української малої прози кінця XIX–XX століть» є суттєвим внеском у розвиток сучасної літературознавчої науки та гуманітаристики загалом, репрезентуючи собою зразок наукової студії, що вдало поєднує глибину наукового аналізу й легкість викладення матеріалу, передбачаючи цим самим широку аудиторію реципієнтів.

Рецензія надійшла до редколегії 21.10.2017